

Rudolf Carnap, 2011, *Logiczna struktura świata*, tłum. Paweł Kawalec, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, ss. cxxv + 417.

Znany ze swoich celnych stwierdzeń Mark Twain określił kiedyś klasykę jako to, co wszyscy chcieliby przeczytać i czego nikt nie czyta. Polski Czytelnik do niedawna nawet nie mógł chcieć przeczytać w ojczystym języku jednego z klasycznych już dzieł filozofii XX wieku, a mianowicie wydanej w 1928 roku *Logicznej struktury świata* (*Der logische Aufbau der Welt*) Rudolfa Carnapa, określanej zwykle skrótowo jako *Aufbau*. Wydawnictwo PWN zdecydowało się uzupełnić ten brak i z końcem 2011 roku wydało w serii Biblioteki Współczesnych Filozofów pierwszy polski przekład *Aufbau*, którego autorem jest Paweł Kawalec.

Odbiór niełatwej i sformalizowanej zawartości *Aufbau* ułatwia jego przejrzysta oraz przemyślana struktura. Carnap podzielił pracę na pięć części (oznaczanych cyframi rzymskimi). Dwie pierwsze części zawierają nieformalne jeszcze rozważania wstępne, część trzecia – właściwy wykład teorii tzw. systemów konstytucyjnych, czwarta – prezentację pewnego konkretnego systemu konstytucyjnego,

a ostatnia – aplikację wypracowanych we wcześniejszych częściach metod formalnych do klasycznych problemów filozoficznych. Każda część podzielona została na rozdziały (oznaczone wielkimi literami), które niekiedy jeszcze podzielono na podrozdziały. Rozdziały i podrozdziały rozpadają się na najmniejsze jednostki tekstu, jakimi są paragrafy (oznaczane cyframi arabskimi), których łącznie w całej pracy znalazło się 183 (najwygodniej odnosić się do poszczególnych fragmentów *Aufbau* właśnie poprzez wskazanie numeru paragrafu). Warto dodać, iż niemal każde pojęcie formalne zostało zilustrowane przez Carnapa bardzo pomocnymi przykładami.

W pierwszej części nazwanej *Wprowadzenie. Zadanie i plan badań* przedstawił Carnap przede wszystkim główny cel *Aufbau*. Jest nim podanie tzw. „systemu konstytucyjnego” pojęć. Najłatwiej myśleć o takim systemie jako o drzewie genealogicznym (§1), dzięki któremu dla każdego pojęcia można ustalić jego „pochodzenie” od pojęć bazowych, stanowiących „korzeń” drzewa. Wspomniane pochodzenie ro-

zumiał Carnap jako „sprowadzalność”. Jakies pojęcie jest sprowadzalne do innych, jeśli każde zdanie zawierające to pojęcie można przełożyć na zdania bez tego pojęcia, a zawierające jedynie te inne pojęcia, do których to pierwotne jest sprowadzalne. Podać ogólną metodę takiego przekładu dla jakiegoś konkretnego pojęcia, to „ukonstytuować” to pojęcie lub inaczej – podać jego konstytucyjną definicję. System konstytucyjny jest właśnie uporządkowanym układem definicji konstytucyjnych (§2). Możliwość budowy systemu konstytucyjnego traktował Carnap jako argument za jednością przedmiotową wszelkich nauk (§4), gdyż każde dwa pojęcia nauki dadzą się ostatecznie sprowadzić do tych samych pojęć bazowych leżących u podstaw całego systemu konstytucyjnego. Jako główne narzędzie formalne umożliwiające realizację przedstawionego celu wybrał Carnap współczesną mu logikę formalną (zwaną przez niego logistyką), a więc Russellowską teorię typów, zwłaszcza w jej części dotyczącej relacji (§3). Nie ma jednak przeszkód, aby zawarte w *Aufbau* definicje formalne przedstawić w języku współczesnej nam teorii mnogości.

Drugą część zatytułowaną *Badania wstępne* podzielił Carnap na dwa rozdziały. Rozdział A zaczyna się od przedstawienia dwóch możliwych rodzajów opisu danej dziedziny przedmiotów: opisu własności oraz opisu stosunków. Opis własności polega na podaniu cech przynależących poszczególnym elementom dziedziny, opis stosunków – na wskazaniu zależności

łączących elementy dziedziny. Przykładowo podanie wzrostu wszystkich członków jakiejś grupy ludzi jest opisem własności tej grupy, natomiast wskazanie kto jest wyższy od kogo w tej grupie jest jej opisem stosunków (§10). Spośród wszystkich możliwych opisów stosunków wyróżnił Carnap tzw. opis strukturalny, który polega na podaniu wyłącznie formalnych – tzn. dających się wyrazić przy pomocy teorii relacji – własności danego stosunku. Przykładowymi własnościami formalnymi są przechodniość, symetryczność, zwrotność. (§§11–12). W następnej kolejności zauważył Carnap, iż warunkiem sensowności sądów naukowych jest możliwość odnoszenia się do poszczególnych przedmiotów, a nie jedynie opis całych dziedzin. W ogólności odniesienie takie można uzyskać na dwa sposoby: poprzez ostensywne wskazanie przedmiotu albo poprzez opis jednoznacznie go identyfikujący, zwany deskrypcją określoną (§13). Jeśli deskrypcja odwołuje się wyłącznie do strukturalnych własności jakiegoś stosunku, wówczas deskrypcję taką określa się jako „czysto strukturalną deskrypcję określoną”. W §14 zilustrował Carnap taką deskrypcję poprzez znany przykład sieci kolejowej. Główną ideą przykładu jest możliwość jednoznacznego odnoszenia się do poszczególnych stacji poprzez wskazywanie pewnych własności wynikających ze struktury sieci, przykładowo wskazanie jakiejś stacji jako jedynej, w której krzyżuje się określona ilość linii. Idea czysto strukturalnych deskrypcji określonych

jest dla Carnapa istotna, ponieważ uważa on, iż przynajmniej w zasadzie do wszelkich przedmiotów naukowych można się odnosić poprzez takie właśnie deskrypcje (§15), a wszystkie sądy naukowe są ostatecznie sądami strukturalnymi (§16).

W rozdziale B części II przedstawił Carnap podstawowe rodzaje przedmiotów oraz łączące je stosunki. Te podstawowe rodzaje to przedmioty fizyczne, psychiczne i kulturowe (§§18, 23). Między przedmiotami fizycznymi i psychicznymi zachodzić może jeden z dwóch stosunków. Albo danemu procesowi psychicznemu odpowiada – na zasadzie paralelizmu psychofizycznego – jakiś proces fizyczny zachodzący w układzie nerwowym, albo pewne ruchy i gesty – należące do kategorii przedmiotów fizycznych – pozostają w stosunku wyrażania do pewnych zjawisk psychicznych (§19). Między przedmiotami fizycznymi a przedmiotami jakiegokolwiek rodzaju może zachodzić stosunek oznaczania, kiedy jakiś przedmiot fizyczny desygnujący (napis, dźwięk itp.) oznacza swój desygnat (tym desygnatem może być przedmiot fizyczny, psychiczny lub kulturowy) (§19). Stosunek przejawiania łączy przedmioty kulturowe z przedmiotami fizycznymi lub psychicznymi (np. kulturowy obiekt jakim jest zwyczaj uchylania kapelusza jest przejawiany zarówno przez fizyczny gest uchylenia kapelusza, jak i psychiczną decyzję o uchyleniu kapelusza). Jako ostatni wymieniony został stosunek udokumentowania, w którym pozostają przedmioty kulturowe oraz

świadczące o nich trwałe artefakty fizyczne (§24). Każdy system konstytucyjny powinien zawierać konstytucje przedmiotów ze wszystkich wspomnianych rodzajów. Carnap wskazał także, iż z każdym ze wspomnianych stosunków łączy się dwa problemy: przyporządkowania oraz istoty. Ten pierwszy polega na ustaleniu jakie przedmioty pozostają do siebie w danym stosunku i jest problemem rozwiązywalnym przez naukę. Problem istoty wymaga poszukiwania jakiejś głębszej natury danego stosunku i pozostaje problemem metafizycznym, niemożliwym do rozwiązania metodami naukowymi (§20).

Problemy formalne systemu konstytucyjnego to tytuł trzeciej, najbardziej obszernej części *Aufbau*. Zawiera ona teorię systemów konstytucyjnych, a więc opisuje – w ścisły i formalny już sposób – jakie warunki musi spełnić system definicji, aby mógł być systemem konstytucyjnym w opisanym wyżej sensie. Rozważania tej części podzielił Carnap na pięć rozdziałów. Cztery pierwsze zawierają właściwy wykład teorii i traktują kolejno o formach stopniowych, formie całego systemu, bazie oraz formach przedmiotowych systemu konstytucyjnego. Rozdział piąty jest w zasadzie wprowadzeniem do części czwartej.

W rozdziale A tej części poruszył Carnap kwestię form stopniowych, a więc form powtarzających się wciąż w systemie konstytucyjnym i stanowiących coś na kształt cegiełek systemu umożliwiających przechodzenie od jednego do wyższego stopnia konstytu-

cji. Formami tymi są według Carnapa klasa i relacja (§40), tak jak je rozumie dzisiejsza teoria mnogości. Aby wyjaśnić w jaki sposób formy stopniowe umożliwiają przechodzenie do wyższych stopni systemu wprowadził Carnap pojęcie quasi-przedmiotu (§27). Nazwy własne desygnują konkretne obiekty jednostkowe, które są przedmiotami w sensie ścisłym, natomiast tzw. symbole nienasycone w sensie Fregego (np. funkcje propozycjonalne) oznaczają pewne quasi-przedmioty, które są właśnie klasami lub relacjami przedmiotów właściwych. Jako jeden z przykładów quasi-przedmiotu podał Carnap pojęcie „pies”, któremu nie odpowiada jakiś jednostkowy przedmiot, ale funkcja „x jest psem”. Pojęcie quasi-przedmiotu jest względne – quasi-przedmiot względem jakichś przedmiotów, może sam zostać potraktowany jako przedmiot, nad którym konstytuowany jest kolejny quasi-przedmiot. Każdy kolejny stopień systemu konstytucyjnego jest zbiorem quasi-przedmiotów nad przedmiotami należącymi do niższego poziomu konstytucji (§41).

Stopni konstytucyjnych nie należy mylić z rodzajami przedmiotów (rozdział B części II). Problem ukształtowania systemu konstytucyjnego jako całości w taki sposób, aby przedmioty wyższych rodzajów ukonstytuowane były z przedmiotów niższych rodzajów ukonstytuowanych już wcześniej jest problemem formy systemowej i podjęty został przez Carnapa w rozdziale B omawianej części. Podstawowym zagadnieniem tego rozdziału jest kwestia

sprowadzalności przedmiotów jednego rodzaju do przedmiotów innego rodzaju (§46). W pierwszym podrozdziale przedstawił Carnap badania formalne dotyczące sprowadzalności w ogóle. Szczególnie istotne jest odróżnienie dwóch rodzajów przekładu: logicznego oraz sensu (§50). Pierwszy zachowuje wartość logiczną tłumaczonego tekstu, drugi zachowuje ponadto jego sens. Tłumaczenia tekstów literackich są tłumaczeniami sensu, natomiast definicje konstytucyjne mają dostarczać metod przekładu, który będzie przekładem logicznym (§51). Może się zatem zdarzyć, że – po sprowadzeniu jakiegoś terminu zgodnie z jego definicją konstytucyjną do innych terminów – zdanie zawierające istotnie nową informację zostanie przełożone na trywialne zdanie analityczne. Następnie zamieścił Carnap badania materialne. Okazuje się, że możliwe są różne formy systemowe. Chociaż przedmioty kulturowe są sprowadzalne jedynie do psychicznych (§§55–6), to już przedmioty fizyczne mogą być ukonstytuowane z psychicznych lub odwrotnie – psychiczne z fizycznych (§57). Możliwy jest zatem system z bazą zawierającą przedmioty fizyczne (§59), jak również z bazą złożoną z przedmiotów psychicznych (§60).

Szczegółowe rozważania dotyczące bazy systemu zawiera rozdział C części III, który podobnie jak poprzedni podzielony został na dwa podrozdziały. Najpierw przedstawił Carnap kwestię elementów podstawowych, następnie relacji podstawowych. Jako podstawowe elementy systemu kon-

stytucyjnego, którego zarys znajduje się w części IV, wybrał Carnap ostatecznie przedmioty psychiczne, a konkretnie tzw. „przeżycia elementarne” (§67), czyli całościowe momentowe przekroje przez strumień przeżyć. Taki wybór nie jest konieczny (jako elementy podstawowe można przykładowo wybrać także pojedyncze proste wrażenia, tj. poszczególne dźwięki, czy plamy barwne), a wynika z decyzji Carnapa, aby prezentowany w *Aufbau* system konstytucyjny odzwierciedlał porządek poznawczy (§54). Na podstawową relację swojego systemu, która ostatecznie okazuje się istotniejsza, niż elementy bazowe (§75), wybrał Carnap relację „przypomnienia podobieństwa” (§78). Na podstawie tej relacji konstytuuje się dwie inne relacje bardzo ważne dla kolejnych stopni systemu, a mianowicie relację częściowego podobieństwa oraz częściowej identyczności.

W omawianym rozdziale zawarta jest także prezentacja metody quasi-analzy (§§71, 72, 81, 112), która jest kluczowym narzędziem formalnym wykorzystywanym przy konstrukcji systemu konstytucyjnego. Metoda doczekała się dość rozległej dyskusji w literaturze przedmiotu, o czym świadczą prace autorów takich jak: N. Goodman, R. A. Eberle, T. Mormann, czy H. Leitgeb. Ponieważ podstawowymi elementami systemu Carnapa są niepodzielne przeżycia elementarne, nie mogą one być przedmiotem analizy. Quasi-analiza pomyślana jest jako odpowiednik analizy w sensie zwykłym, z tym że aplikuje się ją do

niepodzielnych jedności. W wyniku przeprowadzenia quasi-analzy nie otrzymuje się składników badanej całości, ale teoriomnogościowe odpowiedniki tych składników (przez własność rozumie się ekstensję własności, a więc zbiór wszystkich przedmiotów posiadających daną własność).

Rozdział D części III traktuje o formach przedmiotowych, czyli sposobach konstytuowania najważniejszych kategorii przedmiotów. Carnap przedstawił w zarysie sposób w jaki można ukonstytuować pojęcia poszczególnych zmysłów, porządku czasowego, pola widzenia, barwy itp. Rozważania tego rozdziału są, w bardziej rozbudowanej formie, powtórzone w następnej części *Aufbau*, gdzie prezentowany jest konkretny system konstytucyjny.

Ostatni rozdział części III jest już wyraźnym wprowadzeniem do części IV. Przede wszystkim przedstawiono tutaj opis czterech języków (§95), w których prezentowany będzie system konstytucyjny. Są to: 1) język logistyki, a więc formalizmów logiczno-matematycznych, 2) słowny opis tych formalizmów, 3) język realistyczny, tzn. język stanów rzeczy oraz 4) język konstrukcji fikcyjnej prezentujący przepisy przeprowadzenia poszczególnych konstytucji.

Część IV *Zarys systemu konstytucyjnego* jest niemal tak obszerna jak część III a ponadto prawie tak samo istotna. Zawiera, przedstawioną w zarysie, propozycję pewnego konkretnego systemu konstytucyjnego, który egzemplifikuje ogólne rozważania części III. Niniejsza recenzja nie jest miejscem

na szczegółowy opis konstytucji poszczególnych stopni systemu. Jednak, aby zachęcić Czytelnika do dokładnego przeanalizowania tych konstytucji przytoczę słowa Quine'a: „Stosując z wielką pomysłowością narzędzia nowoczesnej logiki Carnap konstruuje definicje wielu (...) ważnych pojęć empirycznych, o których – gdyby nie te definicje – nikt nie uwierzyłby, że dają się one zdefiniować na tak skąpej bazie pojęciowej” („Dwa dogmaty empiryzmu”, w: tenże, *Z punktu widzenia logiki*, 1951, tłum. B. Stanosz, Warszawa: PWN, s. 61). Warto natomiast podać chociaż kolejność konstytucji. Jako pierwsze definiowane są – w sposób bardzo ścisły – własne przedmioty psychiczne (przypomnienie podobieństwa, częściowe podobieństwo, częściowa równoważność, wzrok, wrażenia, miejsca pola widzenia, barwy). W następnej kolejności wprowadzane są – już nie tak ściśle – przedmioty fizyczne (czterowymiarowy świat widzialny, rzeczy widzialne, „moje ciało”, świat fizyczny, przedmioty biologiczne, inni ludzie, stosunek wyrażania oraz stosunek psychofizyczny). Z kolei przedstawiona jest – całkiem ogólnikowo – konstytucja cudzych przedmiotów psychicznych oraz przedmiotów kulturowych (świat drugiego człowieka, świat intersubiektywny, wartości).

Część V i ostatnia, zatytułowana *Wyklarowanie niektórych problemów filozoficznych na podstawie teorii konstytucyjnej* prezentuje wykorzystanie wypracowanych w dziele metod do klasycznych zagadnień filozoficznych, a głównie do problemu psychofizycz-

nego oraz problemu realności. Należy zaznaczyć, że stosunek Carnapa do metafizyki wyrażony w *Aufbau* nie jest jeszcze tym radykalnie negatywnym nastawieniem kojarzonym zwykle z osobą Carnapa. Pogląd, iż twierdzenia metafizyki nie tylko nie są prawdziwe, ale w ogóle są pozbawione sensu po raz pierwszy wyrażony został przez niego w pracy *Scheinprobleme in der Philosophie*. Tekst ten ukazał się co prawda w tym samym roku co *Aufbau*, jednak to ostatnie dzieło powstało znacznie wcześniej. Systemy konstytucyjne, których teorię i przykład przedstawił Carnap w *Aufbau*, mają zawierać konstytucje wszelkich możliwych pojęć naukowych, również tych należących do dyscyplin humanistycznych. Terminy metafizyki nie należą do systemów konstytucyjnych, gdyż niemożliwa jest ich definicja konstytucyjna. Dlatego też klasyczne problemy filozoficzne pozostają poza obrębem tego, co da się badać naukowo, co nie znaczy jednak, iż są one pozbawione sensu.

O klasycznym charakterze *Aufbau* świadczy fakt, iż dzieło to doczekało się zróżnicowanych interpretacji. W. V. O. Quine i N. Goodman odczytali je w sposób determinujący jego odbiór na dziesięciolecie. Według nich głównym celem Carnapa było ścisłe i formalne zrealizowanie programu empiryzmu, zgodnie z którym wszelkie przedmioty są redukowane do pierwotnych poznawczo wrażeń zmysłowych. Źródłem takiej interpretacji jest przede wszystkim zarysowany w części IV system konstytucyjny, którego bazą są

przecież własne przedmioty psychiczne. Współcześnie, głównie dzięki M. Friedmanowi i A. Richardsonowi, odczytuje się *Aufbau* w zgoła odmienny sposób. Dzieło jest wpisywane w tradycję kantowską i traktowane jako próba uzasadnienia obiektywności nauki. Ma ona wynikać z czysto strukturalnych deskrypcji możliwych dzięki systemom konstytucyjnym. Zgodnie z tą interpretacją ważna jest zatem nie konkretna postać przedstawionego w *Aufbau* systemu konstytucyjnego, który tylko egzemplifikuje teorię, ale możliwość konstruowania takich systemów w ogóle, a więc teoria tych systemów. Upraszczając można stwierdzić, iż klasyczna interpretacja bierze się z części IV dzieła, natomiast współczesna jako najważniejszą wskazuje część III.

Recenzowane wydanie dzieła Carnapa poprzedzone jest obszernym, bo niemal stustronicowym, wstępem tłumacza, Pawła Kawalca. Wstęp zawiera nie tylko dokładną analizę różnych interpretacji *Aufbau*, ale wskazuje ponadto zróżnicowane źródła dzieła oraz przedstawia proces jego powstawania.

Tłumacz przekonuje, że dzieło Carnapa wymyka się klasycznemu podziałowi filozofii XX wieku na analityczną oraz kontynentalną, gdyż czerpie garściami z obu tych tradycji. We wstępie zaprezentowane zostały także podejmowane współcześnie próby kontynuacji programu *Aufbau*. Myli się bowiem ten, kto twierdzi, iż dzieło posiada wartość jedynie historyczną. Co najmniej od roku 1991 zaobserwować można wyraźny renesans zainteresowania myślą Carnapa. W sposób szczególny to odrodzenie dotyczy recenzowanego dzieła. W roku 2011 Leitgeb przedstawił własną zrewidowaną wersję programu *Aufbau*. Rok później ukazała się praca D. Chalmersa *Constructing the World*, której główne tezy autor przedstawił kilka lat wcześniej podczas prestiżowych John Locke Lectures na Uniwersytecie Oxfordzkim, a która zawiera jeszcze inną wersję tego samego programu. Każdy zainteresowany filozofią minionego wieku powinien sięgnąć po recenzowaną pracę, natomiast wspomniana jej aktualność jest, być może głównym, dla tego powodem.

Piotr Lipski